

Кохай і знай
свій рідний край!

СПАДЩИНА

**Бюлетень Острозького
науково-краєзнавчого
товариства „Спадщина“
ім. князів Острозьких**

2

Грудень
1994

З роду князів Острозьких

Преподобний чудотворець

Федір Острозький

Рід князів Острозьких дуже рано вславився тим, що один із них був канонізований до числа Святих Православної Церкви. А це породило міцну традицію в роді Острозьких, як вірних оборонців і опікунів Православної Віри.

Це був князь Федір Васильович Острозький, другий син князя Василя, брат Данила Васильовича.

Про молоді роки князя Федора чи Федька нічого не знаємо, але позосталося трохи відомостей про його дальшу працю. Він був старостою Луцьким, близьким до Литовського великого князя Ягайла, якому вірно служив. Року 1386-го вел. князь Ягайло підтвердив за кн. Данилом міста: Остріг, Корець, Заслав, Хлопотин (Красний Став) і інші, з належними до них селами. Цими маєтками кн. Федір став князем могутнім і впливовим, і звільнився від впливів Любартовичів.

Федір Острозький здобув собі все це своєю відданою службою Литві, боронячи тим свою рідну Русь-Україну перед зазіханням Польщі на неї.

Литва була поганська, неохрещена, і сильно піддалася впливам православної Русі-України. Православ'я ширилось по Литві, православним став від матері і великий князь литовський Ягайло (Ягелло), у хрещенні Яків. Рим не міг цього знести і наказав своїй вірній католицькій Польщі окатолицити Литву й Русь-Україну. Польща хитро повела справу, і зловила Якова Ягайла на свою красуню королеву Ядвігу. І 15 лютого 1386 року Ягайло перехрестився по-католицькому і став Владиславом, і підписав договір про поєднання Литви й Польщі. І прирік Папі повернути на католицтво весь свій народ, цебто Литву й Русь. Через три дні Ягайло повінчався з Ядвігою. Це був початок того лиха, що довело Литву, Польщу й Україну до повного занепаду... Бо католицтво, за місцевими умовами, було смертоносне для Русі, цебто для України й Білорусі.

За наказом Риму король Ягайло став грубою силою насаджувати католицтво в Литві та в Русі, появилися мученики.

Прихильники католицтва стали проводити через сейми обмеження православних у правах, щоб хоч тим змусити їх приймати католицтво. Заборонили шлюби католиків з православними, якщо православна сторона не прийме католицтва.

А Городельський сейм 2-го грудня 1413 року постановив, що в Литві й Польщі шляхетські права і права на державну службу мають тільки католики. Цебто, хто з православних «схизматиків» хоче затримати свої шляхетські права, той мусить прийняти католицтво... Це сильно вдарило український народ і збунтувало проти Польщі все його шляхетство. І разом з тим це таки довело українську шляхту до повного окатоличення, а тим самим і до ополячення.

Але Польща вперто робила своє, і сміло посунулася на Волинь та на Поділля зі своїм воєнним католицтвом. Цього православні українські князі не могли стерпіти, і розпочалася запекла війна проти Польщі. Багато місцевостей на Волині й Поділлі поляки попалили. Литовці, противники Ягайла, й українці сильно боронилися, і скрізь падали новопоставлені костьоли. Ось у цій війні широко промазався князь Федір Острозький.

Проти короля Ягайла пішов і брат Свидригайло. Він оголосив себе охоронцем Православної Віри, і зібрав біля себе православних князів Русі. Усе закипіло і кинулось на поляків, що з наказу Риму несли мечем католицтво на Русь.

Князь Федір Острозький багато терпів від різних політичних комбінацій Ягайла на Волині. Видно було, що ці комбінації не були на користь українського народу.

Цього часу кн. Федір був князем дче й Володимирським та Сіверським. Він мужньо бив поляків, і очистив від них Поділля та Волинь, особливо очистив Брацлавщину та Кам'янецьчину. Це все було року 1431—1432-го. По всіх цих місцях князь Федір винищив усякі ознаки католицтва, яке занесли мечем—за наказом Папи—поляки.

Князь Федір Острозький мав під собою велике військо, і 1432-го року сміливо очистив від поляків м. Смотрич, і мало

не знищив усю польську армію... Так же сміливо він очистив від них 1433-го року Луцьк та Кам'янець.

Ці перемоги кн. Федора Острозького мали для України велике значення. Кн. Ягайло побачив, що Україна не піде в католицизм, і пішов на мир, який подиктували йому переможці, українські князі, а головню кн. Федір Острозький. І король Ягайло погодився на: 1. Відкинув вимоги Риму Польщі окатоличити Русь-Україну, 2. Законом дав волю Православній Вірі, і 3. Урівняв у державних правах боярствва й шляхетство русько-українське з польським. Це мало величезне значення для всієї України. Хоч це було з римсько-польського боку нещире, але давало українцям передишку в їх віковій боротьбі з католицизмом.

По цьому всьому кн. Федір Острозький року 1435-го прирився з Ягайлом, і з Польщею.

Слава про кн. Федора Острозького широко розійшлася по всій Литві й Русі та по всій Польщі. Його славні військові подвиги описали польські історики Стрийковський та Ян Длугош. Длугош зве кн. Федора мужем хоробрим та войовничим.

Але року 1438-го князь Федір потерпів велику невдачу. Треба було вигнати татар, і то вигнати так, щоб вони більше не нападали на Україну. Князь Федір зібрав велике військо, зібрав до себе багато української шляхетської молоді. Бій був страшний, безліч татарви полягло, але «поліг і весь цвіт українського шляхетства»...

Ця невдача сильно вилинула на чутливого князя, і він, постановив цокинути цей зрадливий світ. Та й багато він напруцювавсь, боронячи Україну та Віру Православну від наскоків католицької Польщі та Риму. Напевне були ще якісь причини духовного перевероту кн. Федора, але ми не знаємо.

Князь Федір Острозький був ревним православним усе своє життя. Маєтки його були широкі, і він ставив по них своїм коштом Храми Божі. Так, року 1413-го він вимурував у Острозі на замку Богоявленську церкву, на якій зберігся напис: 6921 (цебто 1413 рік). Та й візитаційна книга XVII

ст. свідчить, що Богоявленську замкову церкву заснував князь Федір Васильович Острозький. У м. Галичу кн. Федір побудував Клірошанську церкву, і дав на її утримання село Перечинське.

Таких випадків можна б навести багато—князь Федір не жалів грошей на ставлення нових церков по своїх маєтках.

Крім цього, він усе своє життя віддав на оборону українського народу від наступу на нього католицтва, і зробив у цьому безконечно багато.

Десь року 1438-го князь Федір Острозький скинув своє військове вбрання, і прийняв монашество в Києво-Печерській Лаврі, і став смиреним монахом Феодосієм. Князі Острозькі часто жертвували цій київській Святині, тому князь Федір знайшов тут собі й вічне успокоєння.

Одна стара Києво-Печерська пам'ятка. Пом'яник XV—XVI віку, пише про кн. Федора-Феодосія: «Він покинув спокуси цього світу, та княжу славу, і прийняв святе монашество. Він ревно подвизався для спасіння аж до своєї смерти». Давній Кондак подає про Федора-Феодосія, що він мав, будши монахом, «смирений послух та безмозге життя».

Давній «Подлиник» описує Ікону Преп. Феодосія так: «Преподобний Феодор, князь Острозький—понад сивий. Борода кінцями кошлата. Волосся з ушей. На раменах чорний клобук. Риза Преподобного. Руки держить навхрест на серці».

Коли саме упокоївся чернець Феодосій, точно не відомо,—звичайно відноситься на 1441—1442 рік. Упокоївся певне 11 серпня, бо це день його пам'яті.

Похований чернець Феодосій був у Києво-Печерській Лаврі. Згадуваний уже Пом'яник XV—XVI віку подає: «Преподобний Феодор, князь Острозький,—душу свою Господеві в руці віддав, а тіло його спочиває отут покладене».

Через певний час стали творитися чуда над гробом кн. Феодосія. Дослідили гріб,—виявилось, що тіло його нетлінне. І чернець Феодосій, у світі Федір Острозький, був канонізований,—Церква оголосила його Святим,—Преподобним.

Він ціле життя своє боронив Православну Віру та Церкву, і за це справедливо Господь прославив його.

Нетлінні Моці Преподобного Федора-Феодосія почивають у Дальніх Печерах. У відомому Описові Афанасія Кальнофойського наш Преподобний записаний під числом 27 так: «Тут чекає Останнього Суду Преподобний Феодор, нетлінний».

Пам'ять Преподобного Федора-Феодосія здавна святкується 11 (24) серпня, може це день його упокоєння. Другий раз святкується 28 серпня (10 вересня), коли святкується Собор Києво-Печерських угодників, які спочивають у Дальній (Феодосіївській) Печері.

А 1881-го року встановлено було окреме волинське Свято, приділене на пам'ятку повернення 10 (23) жовтня 1831-го року Почаївської Лаври православним,—це Свято: Собор семи Угодників Волинських, а серед них святкується і пам'ять Преподобного Федора-Феодосія Острозького.

Преподобний киево-печерський чудотворець Феодосій Острозький має в нашій історії надзвичайно велике значення,—це він спас увесь український народ від диявольського задуму короля польсько-литовського Ягайла, щоб—з наказу Риму—окатоличити Русь. Іншого способу не було: князь Федір Острозький витягнув меча, і ним оборонив Святу Православну Віру, Віру українського народу. Цього диявольського задуму Польща й далі не покинула, наслідком чого вся розлетілася й перестала існувати.

Феодор Острозький був людиною глибоко праведного життя, а по смерті Господь подав йому Благодать зцілення й чудотворення. І чудотворець Феодор і по смерті своїй не перестає рятувати український народ від підступних наскоків нових католиків.

Митрополит ІЛАРІОН.

Поетичний вінок—краю

Волинь

Забула ринь лінивая Горинь —
От-от зовсім затримаються води...
Десь у лісах спинилися підводи,
По саму вісь втопививись у дряглинь...

Тече і ні розтоплена синь
На стріхи хат, на ниви і городи...
І сплять Садки, Кургани, Гориньгороди,
І спить уся сонливая Волинь.

Здається, й час зімкнув свої повіки, —
Ніколи більш не литимуться ріки,
Вози навік загрузли у багні..

Як увірвать годину цюю млосну,
Як закричать в цій важкій тишині,
Щоб раптом все прокинулося зосну?

Олекса СТЕФАНОВИЧ.

Монолог Острозької академії

Як променисто Вілія тече!
Як лунко б'ють увись Острозькі вежі!
Але ніхто від часу не втече,
В які б не наряджався він одежі!

А всі ж так хочуть залишити слід!
І всі ж так прагнуть висіяти зерно!
Та—по одному виросте лиш глід,
По іншому—трава зійде мізерно..

Я ж хоч недовго квіткою цвіла. —
Бо що таке для вічності століття?
Та все-таки гніздо міцне звила
Для рідного народу на поліття.

Були у мене знатні вчителі,
А в них так само—знамениті учні,
На славу української землі
Вони діла творили громозвучні.

Бо то були поети й ватажки,
І гетьмани, й письменники, і вчені.
Що розлетілись з мене, як пташки,
Туди, де побратими ще невчені.

Я тішуся, що братства зачала,
Що зачала за ними братські школи,
Хоч никнути відтоді почала,
Щоб не підняти більше вже ніколи.

Так никне колос від ваги зернини,
Аж доки не роздасть усіх дощенту,
Щоб з них добув завзятий селянин
Нові життя якогось там моменту...

Нехай і так, Усьому є кінець,
Та знаю: будуть раді з мене діти,
Бо ще не раз вшанують, як вірець,
А як з такого щастя не радіти!

м. Львів

Петро ГОЦ.

О городе юном и древнем

Давно мне хотелось о нем рассказать.
Он был у меня на примете.
Мечгал я и юным его показать,
И древним, как эхо столетий.

Я эту надежду все годы берег.
И вот—моя муза на марше.
И сам я в летах, и старинный Острог
На жизнь мою сделался старше.

Интимна беседа один на один,
Я думамц с городом сжился.
Мне по сердцу образ Волинских Афин,
Что прочно за ним закрепился.

На счетах у города—девять веков,
В грядущее смотрит он смело.
Ах, сколько промчалось над ним облаков
И сколько дождей пронумело!

Живой летописец, уж больно он стар
На фоне событий вчерашних.
Не раз подвергались осаде татар
Его неприступные башни.

На смену ордынцам литовская знать,
Для собственной пользы реальной,
Спешила Острог заарканить опять,
Творя безпредел феодальный.

Потом времена не из лучших пошли --
Стонал он под шляхтою польской.
И шляхту смело с украинской земли
Богдана Хмельницкого войско.

И дальше текли—протекали года.
И были они беспокойны.
Менялись правители, и города
Вели бесконечные войны.

Но я от баталий себя остерег,
От славы сражений победной.
Мне ближе по духу культурный Острог,
Поэзии край заповедный.

Мне дороги люди тех памятных лет,
Что с творчеством были в союзе.
И ректор Смотрицкий, и Рымша-поэт
Служили науке и музе.

Они не ушли от решенья задач,
Поставленных уймой вопросов.
Рождались для жизни художник и врач,
Оратор и мудрый философ.

Прославленный Федоров, русский Иван.
Чье сердце за правду болело,
Самим Константином почтительно зван
В Острог на печатное дело.

И доля дала ему от самого
От Господа Бога задание,
«Острожская Библия»—подвиг его,
Бессмертны другие издания.

Из средневековья, из мира теней.
Питая к нему уваженье,
Вернемся, читатель, в наш век поскорей,
В двадцатый со дня исчисления.

Год сорок четвертый—возмездия год:
Рожденный кровавой войною.
Германских дивизий восточный поход
На запад отхлынул волною.

Острог мой на радостях вытер слезу,
Хоть видел, как всеми забытый,
Запущенный замок бельмом на глазу
На горке чернел знаменитой.

Но жизнь возрождалась, и волей друзей
С порывом души благородной
В надежно построенном замке князей
Музей разместился народный.

Здесь в залах история дышит сама
Сквозь крик свой тревожный и шепот.
Дары человеческих рук и ума—
Веков созидательный опыт.

Музей создавали из боли и мук,—
И мы им поклон посылаем,—
Иосиф Новицкий, Григорий Равчук,
Прокоп Соколянский.. Хвала им!

Ушедших другие успели сменить—
Ума родники не иссякли.
Порваться не может заветная нить.
Профессор Ковальский, не так ли?

Мы формулу счастья пока не нашли,
Но в поиске будем стараться.
Кто любит историю отчей земли,
Тот вправе и сыном назваться.

Прекрасный музей, но прекраснее жизнь.
Пусть даже в развитии бедном.
Читатель! Пожалуйста, не откажись
Пройтись по местам заповедным.

К ведущим открытый прямой диалог
Давайте себя мы причислим.
Своими глазами увидим Острог,
Судьбу городскую осмыслим.

На Замковой горке побудем сперва,
На Новое глянем местечко.
Обычные дали, и луг, и трава,
А как защемило сердечко!

А если от речки смотреть на бугор,
Где вольные ветры кочуют,
То башня, и замок, и чудо-собор
Нас видом своим очаруют.

В шевченковском сквере задумчив Кобзарь,
И Книге знак памятный рядом.
Не здесь ли была типография встарь
И школа к восходу фасадом?

И с башни Татарской не сводим очей.
И здесь своя тайна сокрыта.
Волнует и то нас, что прямо на ней
Гнездо аистиное свито.

Пернатых речные манят берега,
Куда повесне прилетают.
Им с башни видны заливные луга,
Где пищу они добывают.

Пойдемте туда, где з любовью Горынь
Встречает вилиские воды.
Стоит над слияньем бездонная синь,
И школьные вспомнились годы.

Старинное здание в три этажа..
Я встрече со школой доволен.
И снова моя загрустила душа,
И снова я памятью болен...

Отсюда и Луцкая башня видна,
И к ней мы проследовать можем.
Не меньше других знаменита она —
Здесь книги музей расположен.

Гостиница. Почта. Культурный очаг,
Где пьесы о прошлом играют.
Здесь люди, что жили в минувших веках,
На сцене опять оживают.

Служебные здания, жилые дома
Друг с другом соседствуют часто.
Смешение стилей заметно весьма,
Во всем элементы контраста.

Поистине рядом и древность, и новь,
Гранит и цветение сквера..
Острог—наша гордость и наша любовь.
И наша в грядущее вера.

Острог—Рівне

Валентин МОНАЕНКОВ.

Деякі питання дослідження історії Острозької академії

Острозькій слов'яно-греко-латинській академії присвячена певна історіографія як вітчизняна, так і зарубіжна. Особливо плідним у цьому відношенні був період другої половини ХІХ—початку ХХ ст. (праці К. Харламповича, С. Кардашевича та ін.). На сторінках дореволюційної періодики (зокрема «Волынские епархиальные ведомости») публікувались наукові і науково-популярні статті про академію і Острозький культурно-освітній центр. Ці роботи були різного наукового рівня. Залучена до їх написання письмова джерельна база розширювалась надто повільно, що мало свої не лише суб'єктивні, але й об'єктивні причини, пояснюється складністю джерельної архівної евристики і наявністю реальної джерельної бази того часу.

Найбільш продуктивною у цій галузі безперечно є наукова діяльність львівського історика І. Мицька, цикл праць якого у 80-х — початку 90-х років, особливо його спеціальна монографія (1990) після захисту ним кандидатської дисертації. Дослідник досить плідно провів пошуки джерел в архівних зібраннях (переважно України) про острозьких культурно-освітніх діячів, представників полемічної літератури і висловив ряд оригінальних гіпотез стосовно атрибуції особистостей анонімних або криптонімних острозьких авторів друкованої продукції кінця ХVІ—початку ХVІІ ст.ст. Істотний внесок до розширення джерельної бази про фундацію княжни Гальшки Іллівни Острозької на Острозьку академію зроблений завдяки архівній евристичі у ЦДА України в Києві серед книг Луцького гродського суду Н. Яковенко.

Незважаючи на наявні безперечні досягнення у вивченні історії Острозької академії, все ж є ще остаточно не з'ясовані і монографічно не розроблені проблеми. Насамперед, щоб досягти нового рівня таких досліджень, необхідно провести аналіз вже впровадженої до наукового обігу джерельної бази, корпусу документальних та наративних пам'яток. Сам акт фіксації, реєстрації, атрибуції, систематизації, класифікації і наступного аналізу цих джерел має виняткове значення для подальших досліджень.

Не менш важливим є реєстрація усього комплексу історіографічних джерел-пам'яток історичної думки стосовно дослідження історії Острозької академії з врахуванням усіх форм і видів публікацій, а також виявлення рукописної наукової спадщини істориків. Складення бібліографічного, доцільніше анотованого покажчика (каталога) є обов'язковим і перспективним напрямком подальших студій з цієї, як і інших проблем. При цьому заслужують на увагу суть та зміст історіографічних процесів з цієї проблематики, темпи досліджень і ступінь їх новизни, яким чином здійснювалась наступність досліджень, засвоєння історіографічної традиції, формування різних наукових концепцій.

Все ще залишаються дискусійними і недостатньо розробленими такі аспекти даної проблематики як витоки, генеза, датування виникнення Острозької академії, процес реалізації ідеї її створення в Острозі у XVI ст., характер академії та симбіоз між науковим осередком-гуртком острозьких вчених і навчальним закладом колегіального типу, місце книгодрукування у формуванні академії, склад викладачів і студентів-спудеїв, рівень та зміст викладання на різних етапах функціонування академії, зміна чи еволюція її статусу, місце полемічної діяльності у роботі академії, виділення періодів її історії та ін.

Вартим уваги та з'ясування є персоналізна історія академії, місце та роль в її діяльності окремих діячів української та зарубіжної культури і науки, зв'язки з країнами Сходу і Балкан, Польщі, Західної Європи, різні колізії міжкультурних та наукових зв'язків.

Одним з найбільш мало розроблених питань діяльності академії є 20-30-ті роки XVII ст., виявлення, при яких саме обставинах і завдяки яким факторам вона припинила своє існування і коли саме, що й на сьогодні ще остаточно не в'яснене. Окремою проблемою є спадковість ідей та змісту навчання в академії, їх впливу на наступний після Острога осередок освіти вищого типу в Україні, яким стала Київська Колегія у XVII ст.

Ці та, мабуть, і ціла низка інших проблем можуть стати гідними уваги у системі науково-пошукової дослідницької роботи відродженого нині через 360 років Острозького Вищого Колегіуму.

Микола КОВАЛЬСЬКИЙ.

доктор історичних наук, професор, проректор Острозького Вищого Колегіуму.

Доля бібліотеки Острозької школи

Невід'ємною частиною загальної історії культури є книга, як рукописна, так і друкована, її зміст, художнє оформлення. Вивчення її дозволяє прослідкувати особливості формування та розвитку національної літератури й мистецтва. З цього приводу особливо важливе значення відводиться дослідженню культурної спадщини Острозької академії. Серед павчальних закладів на Волині в XVI ст. Острозький був найвизначнішим. Школа-академія зіграла чільну роль у формуванні ідеології, освіти і культури не тільки в Україні, але й в інших країнах Європи. Значним є внесок у розвиток культури й освітництва українських вчених-гуманістів, діячів Острозького літературно-освітницького центру.

Однак, якщо про Острозьку академію та друкарню ми маємо чимало досліджень, то про його бібліотеку вони майже відсутні. Разом з тим, ця книгозбірня досить активно сприяла діяльності академії. Оскільки Острозька школа-академія і друкарня засновані з ініціативи князя К.-В. К. Острозького, то він був першим фундатором і бібліотеки. У комплектуванні її брали участь викладачі школи й ті, що працювали в друкарні.

Маючи досвід друкарської справи, знаючи потребу книг, як наукової бази для діяльності друкарні, Іван Федоров був зацікавлений у створенні бібліотеки. І нема сумніву в тому, що за його участю в Острозі була створена велика на той час

за кількістю і наукова за змістом бібліотека. Значна кількість книжок завозилась до Острога запрошеними викладачами. З приводу цього існує думка, що з Балкан надходила богословська література грецького походження, а з західних країн—твори з вільних наук.

Бібліотеку Острозької академії можна вважати книгосховищем, яке зібрало в собі перші друковані твори, видані в друкарнях Москви, Львова, Вільно, Києва та інших міст. Значну частину цієї книгозбірні складала рукописні твори. Бібліотека Острозької школи-академії вже у XVI ст. дивувала своїми скарбами не тільки вихованців, а й освічених мужів. Вона прославлялась навіть у творах тогочасних поетів. Острозька бібліотека налічувала на той час понад 3 тисячі книг. Більшість їх видана латинською мовою у XVI—XVII ст.ст. Бібліотека укомплектовувалась науковими працями, художньою літературою та підручниками. У колекції були праці з питань медицини, математики, астрономії, природознавства, філософії, історії, мистецтва, політики, богослов'я. Серед них твори авторів античного світу, середньовіччя та епохи Відродження.

Після смерті князя К.-В.К. Острозького (1608) син його Януш не приділяв належної уваги школі, і вона почала занепадати. У 1620 р. власницею Острога стала донька Олександра Острозького Ганна-Алоїза Ходкевич, яка опікувала католиків. Наслідком її антинародних заходів було закриття Острозької школи. У 1624 р. вона ж відкрила в Острозі єзуїтський колегіум, до якого згодом і передала бібліотеку академії.

У 1793 р. Острог став містом Російської імперії. Єзуїтський колегіум невдовзі перестав існувати, його майно, в тому числі і бібліотеку передали відкритій 14 травня 1796 р. Волинській семінарії. Книжковий фонд вітчизняних видань фундаментальної частини бібліотеки семінарії за дев'яносто три роки (1796—1889) виріс до 6100 примірників у 2653 назвах.

На підставі декрету Радянського уряду «Про охорону бібліотек та книгосховищ» Острозьку бібліотеку разом з іншою

літературою Волинської семінарії передано до Всенародної бібліотеки України, нині Центральна наукова бібліотека НАН України.

А з відродженням в Острозі Колегіуму почала створюватись і наукова бібліотека, яка стане важливим фактором духовного розвитку древнього міста.

Михайло ПОТОК,

директор наукової бібліотеки Острозького Вищого Колегіуму.

Автор першої російської технічної книги—виходець з Волині

У 1775 році всемогутній фаворит імператриці Катерини II князь Г. А. П'ютьомкін-Гаврицький повелів навести порядок в давніх приміщеннях Міністерства Оружійної палати Московського Кремля. В одну з кімнат були знесені старі книги. Ось тут і розшукав літератор Василь Григорович Рубан переписаний чітким скорописом «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки».

Книга вразила Рубана своєю енциклопедичністю. Про що тільки не говорилось у ній: про спорудження фортець, виготовлення освітлювальних і запальних «огненних ядер». «Устав» містив дані з фізики і хімії, знайомив читачів з поняттям про питому вагу.

Практичні поради, розкидані по сторінках «Устава», свідчили, що автор—мудра і знаюча людина.

Ім'я названо в рукописі: «Написал сию Воинскую книгу к царскому величеству его государский холоп, многогрешный Онисим Михайлов в великом и царствующем граде Москве в лето 7129 сентября в 26 день» (тобто 6 жовтня 1620 року).

У 1777—1781 роках В. Г. Рубан надрукував «Устав» у двох томах. У передмові книги він хотів розповісти про її автора, але, на жаль, не зміг цього зробити. Про Онисима Михайлова не було нічого відомо.

Протягом багатьох десятиліть вчені розшукували в архівах будь-які згадки про цю людину. Історик Т. Райнов, який випустив у 1949 року працю «Наука в Росії XI—XVII століть» і присвятив один із розділів «Уставу», розповів про устюшського піддячого Онисима Михайлова, якого було вбито 1648 року за хабарі. Але якось не вірилось, щоб нечесний піддячий міг бути автором великої і талановитої книги,

Ось тут-то нам і потрібно відхилитись і познайомитись з людиною, яка, на перший погляд, не має відношення до Онисима Михайлова. Звали його Анісім Михайлов Радишевський, і був він друкарським майстром. Відомі дві книги, випущені ним на початку XVII століття. У 1606 році він видрукував нарядне «Четвероевангеліє» з чудовими гравюрами, в обрамленні яких вперше на Русі з'являються елементи стилю барокко, широко розповсюдженого в європейському мистецтві з кінця XVI ст. Відчувається, що майстер був знайомий з архітектурними формами епохи Відродження. Зображуючи фігури Євангелістів, Радишевський добивається дивних ефектів, використовуючи паралельну і перехресну штрихувку. Його ксилографії — один з шедеврів книжкової гравюри середньовічних часів.

З другою книгою Анісіму Радишевському не поталанило. Це був великий церковний «Устав»—«Око церковне» — правила життя монахів. Книга потребувала великої праці—в ній 2532 сторінки. Автором «Уставу» був монах Троїце-Сергієва монастиря Логін.

Через декілька років після виходу книги в світ,—а сталося це 25 квітня 1610 року, — церковна влада знайшла в ній еретичні думки. По всій країні був розісланий указ патріарха Філарета, який повелівав зібрати ці книги і спалити, так як складав їх злодій і братник Логін без благословіння Патріарха.

Після цього Анісім Радишевський уже нічого не друкував.

А чи не одна і та ж людина Анісім Михайлов Радишевський і Онисим Михайлов, що склав у 1620 році «Устав»? Стверджувати це з певністю не можна було, тому що про Радишевського вчені нічого не знали.

Лише в 1926 році саратовський історик О. О. Гераклітов опублікував досить цікавий документ,— чолобитну, яку він знайшов в одному із московських архівів. Написана вона 1588 року, царю Федору Івановичу. Бив чолом «выезний из Литвы печатных книг переплетный мастер Анисимец Михайлов».

«Вышел я, холоп твой,—пише він,—из Литвы на твою царскую милость в 94 году и твоё царское дело делаю у печатных дел. А дворника, государь, у меня нет, маюся на печатном дворе. Царь, государь, пожалуй меня дворником в Ругодивской слободе... чтоб меж двори не волочился». (94 рік тобто 6094 від створення світу—це є період від 1 вересня 1585 року до 31 серпня 1586 року).

19 вересня 1588 року «по государеву указу бояре приговорили тот... двор дати печатных книг переплетному мастеру Онисиму Михайлоу».

В післямові до «Четвероевангелія» 1606 року Анисим Радишевський називає себе «волинцем». Волинь в той час належала Польсько-Литовській державі. Напевно, той Онисим Михайлов, який в 1585—1586 р. р. «вышел из Литвы» і був майстром, котрий видрукував «Четвероевангеліє» і «Око церковне» в 1606—1610 роках. На Волині до 1585 року існувала єдина друкарня в Острозі—і працював в ній Іван Федоров. Виходить Анисим Радишевський був учнем великого друкаря. Івана Федорова, вихованцем Острозької школи.

У чолобитній мова йде про Анісіма Михайлова. Так звали і автора «Устава ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки». Але перший з них був палітурником і друкарем, а другий—військовим «розмислом»—інженером. Ось якби були документи, в яких би ім'я Радишевського пов'язувалось з військовими справами. Такі документи були знайдені.

В одному з них йшлося про нагороду «пушкарских дел мастеру Анисиму Радишевскому за колодезное и тайничное дело» в місті Путівлі. Далі історики встановили, що цей майстер у 1623 році займався створенням ставків у підмосковній царській садибі Рубцове, а 1625 року викопав найглибший у світі колодезь в Калузькому Кремлі.

Ось так і з'ясувалось, що учень Івана Федорова друкар Онисим Михайлов-Радишевський був одночасно пушкарських справ майстром, гідротехніком, інженером-будівельником. Різноманітність його знань, великий практичний досвід допомогли йому написати першу російську технічну книгу.

До цього слід додати, що прізвище Радишевський і досі зустрічається в селі Бухарів, інших селах Острозщини. Не виключено, що Онисим Радишевський наш земляк, що не може не викликати у нас гордості за славних наших предків-краян.

Олександр РАЧКІВСЬКИЙ,

науковий працівник Острозького музею книги.

Єврейська громада в Острозі

Єврейська громада Острога — одна з найдавніших на Україні. Вона виникла у першій половині XV століття. Євреї прибули до Острога на запрошення князів Острозьких для організації різних промислів та розвитку торгівлі.

Найбільш ранні з відомих епітафій відносяться до 1444 року. Ця дата була висічена на надгробних плитах на старому єврейському кладовищі, яке протягом багатьох століть було святинею для мешканців міста. Тут були поховані та довгі роки зберігалися могили і надгробні плити відомих учених, ремісників, лікарів та торговців, які своєю діяльністю сприяли розвитку культури і економіки краю. У 1629 році тут був похований видатний вчений раббі Самуель Едельс Маршуе. Недавно на місці його зруйнованої могили поставлена меморіальна плита, яка була виготовлена в Ізраїлі з мармуру послідовниками його вчення. На цьому кладовищі знайшли вічний спокій Давид Галеві, Йосель Гальперн, відомий хасід Ейво, які вписали цікаві сторінки в історію світової культури. Кладовище,

яке було оригінальним музеєм під відкритим небом, пережило катаклізми багатьох воєн, лихоліть, знуцання завойовників і хуліганів, було варварськи знищено за вказівкою місцевих керівників у 1972 році.

Не дозволялися нові захоронення, а старі могили зруйнували або знищили. Старовинні надгробні плити вивезли, ними вимощені двори військових частин, обласної психіатричної лікарні та багатьох господарських дворів міста і навколишніх сіл. На кладовищі було організовано парк з танцювальним майданчиком, атракціонами.

На сьогодні кладовище повернуто єврейській громаді, проводяться заходи до його упорядкування, вивезені всі споруди розважальних закладів, але головного атрибуту кладовища-пам'ятників немає і поки що немає навіть чутки про те, що вивезені пам'ятники будуть повернуті.

Спочатку єврейська громада Острога була малочисельна і тому не відігравала значної ролі в громадській та культурній діяльності. Наприкінці XV та на початку XVI ст. чисельність євреїв в Острозі збільшилася у зв'язку з тим, що з боку місцевої та королівської влади були зняті обмеження для євреїв у торгівлі та промислах. Зразу ж була відмічена зростаюча тенденція в розвитку промислів у місті, що привело з одного боку до піднесення торгівлі, а з другого—до збільшення добробуту населення. Податки, які сплачували торговці та ремісники, дали можливість займатися капітальним будівництвом, споруджувати шляхи, що в свою чергу, мало велике значення в економічному розвитку краю.

Документи, що збереглися, сповіщають про те, що у 1537 році євреї Острога вели інтенсивну торгівлю великою рогатою худобою, яку доставляли з Валахії в обмін на суконні та інші товари з Польщі. В інвентарних книгах Острога за 1602—1708 р.р. між громадянами, які мали домовлі та господарства і платили податки, все частіше з'являлися єврейські прізвища, серед яких було багато ремісників. У XVIII столітті великим авторитетом користувалися ремісницькі династії острожан, про що розповідається в багатьох літературних творах. У ті роки в Острозі виготовлялась зброя, виливалися гармати, шили взуття та одяг. Великим попитом на ринках багатьох країн користувались вироби острозьких гончарів та ювелірів. Особливою майстерністю відмічались вироби місцевих майстрів різьби по каменю.

Якщо у 1577 році в Острозі працювали 138 ремісників 15 професій, то до 1590 року кількість ремісників збільшилась до 260, а професій до 30. Всі ремісники були об'єднані в цехи ковалів, кравців, столярів, ювелірів, зброярів та інші. Після одержання Магдебурзького права у місті працювало 552 цехових майстрів-ремісників, які сплачували податків в сумі, що перевищувала 3 мільйони злотих.

Розвиток промисловості, збільшення кількості робочих місць привели до значного збільшення єврейської громади. Великого розвитку здобула паперова та паркетна промисловість. Прибутки володарів цих фабрик в 1712 році перевищили 2,15 мільйонів злотих, що збільшило податки та дало змогу почати будівництво культурних закладів. У розвитку культури велике значення мало відкриття в Острозі 3-х друкарень, де дру-

кувалися твори місцевих письменників, поетів, газети та релігійні книжки. Серед виданих в ці роки в Острозі книжок на російській та єврейській мовах слід відмітити твори місцевого письменника М. Бібера, передусім його романи. Великою популярністю користувалися роман М. Бреймана «Варшавський голем», а також перша монографія про Острог вчителя історії місцевої прогімназії А. Перельштейна — (1847 р.).

Центром духовного життя євреїв Острога була старовинна синагога, споруджена в другій половині XV століття. Тут проводилися, крім релігійних служб, засідання суду, арбітражу, навчання дітей, равнів, а також культурно-освітні заходи. Будава синагоги збереглася, хоча при місценні її використовуюється не за призначенням.

Єврейська громада Острога прогресивно збільшувалася. У 1850 році в Острозі налічувалось близько 10 тисяч євреїв, тобто 67% всього населення міста. У місті діяли багато підприємств та торговельних закладів, було чимало лікарів та адвокатів. Працювала єврейська гімназія, 7 хедерів, Талмуд-Тора. Єврейська лікарня надавала безкоштовну медичну допомогу всім, хто звертався. Призначені лікарями ліки видавались безкоштовно. Була богадільня для престарілих. Щоденна газета видавалася на єврейській мові. З великим успіхом працював єврейський драматичний театр, який гастролював у багатьох країнах Європи та Америки. Великою популярністю у населення користувався єврейський хор та духовий оркестр. Постійно працював клуб та 3 бібліотеки, одна з яких була призначена особливо для дітей.

За роки радянської влади єврейська громада була позбавлена можливості займатися культурною та просвітницькою діяльністю, не мала ніякого впливу на економічний розвиток в зв'язку з тим, що більша частина зв'язаних з торгівлею та промисловістю людей були репресовані.

Фашистські загарбники повністю знищили євреїв Острога та зруйнували культурні заклади.

Більшість євреїв, що повернулись з армії та евакуації, виїхали до Польщі, а звідти — в Ізраїль. Там вони заснували громади друзів Острога, об'єднуючи більше 500 колишніх жителів міста. Займаються культурною та громадською діяльністю, друкують спогади та історичні документи про наше місто.

Таким чином, наведені відомості показують, що єврейська громада древнього Острога відіграла велику роль в розвитку економіки та культури нашого краю. Благодарні нащадки при вході на старовинне кладовище, яке тепер повернуто громаді, встановили гранітну плиту, на якій українською та єврейською мовами викарбувані слова... «Тут покояться останки тих, що з XV століття своїм життям, працею та талантом сприяли розвитку економіки та культури нашого краю».

Р. ШПІЗЕЛЬ.

Видатний терапевт ХІХ-століття острожанин Фома Волковинський

На початку дев'ятнадцятого століття в Острозі була побудована лікарня за проектом та особистим наглядом видатного архітектора академіка Аврама Івановича Мельникова, який був відомий, як творець першої російської архітектурної школи. А. І. Мельников брав участь у проектуванні Великого Театру в Москві, Ісакійєвського собору в Петербурзі, напівкруглої площі в Одесі, а також у створенні інших пам'ятників архітектури та мистецтва, які вважаються світовими шедеврами.

Що ж привело цього знаменитого зодчого у провінційний Острог? Чому якраз в цьому місті А. І. Мельников вирішив побудувати спроектовану ним одну лікарню? На які кошти будувалась вона? Відповідь на ці питання ми не змогли отримати ні в музеї А. І. Мельникова в С.-Петербурзі, ні у численній літературі, присвяченій життю і діяльності зодчого. Крім констатації факту про будівництво лікарні в Острозі, на березі річки Вілії, інших даних немає. Ця лікарня повністю згоріла в 1887 р. при пожежі.

У пошуках відповіді на ці питання почалось вивчення історичної обстановки, а також життєдіяльності відомих діячів того часу, які могли повернути увагу А. І. Мельникова до Острога.

Серед таких особливо виділяється лікар Фома Іванович Волковинський, який 1817 р. захистив дисертацію про ревматизм. Ця дисертація збереглася, але про неї мало що було відомо.

Відомості про неї опубліковані в журналі «Терапевтичний архів» № 11 за 1974 рік, стор. 141—143.

Дисертація видана друком у Вільнюсі в 1817 році обсягом 24 друкарські сторінки розміром 13x18 см. Написана дисертація латинською мовою під назвою «Дослідження про ревматичний кардит».

На титульному аркуші відмічено, що ця дисертаційна робота представлена для публічного захисту у Віленському університеті на здобуття вченого ступеня доктора медицини. На ньому вказано, що автор Адолфус Волковинський — українець. На зворотній стороні титульного аркуша є заключення цензора про те, що ця робота відповідає кондиції, тобто вимогам, і може бути видана у вигляді монографії.

Дуже цікавий той факт, що під цим записом стоїть підпис Августа Бекю. Відомо, що після смерті батька видатного польського поета Юліуша Словацького (1811) його мати вийшла заміж вдруге і 1814 року разом з сином переїхала на постійне місце проживання до Вільнюса, де її чоловік Август Бекю був професором медицини в місцевому університеті.

Відчим Словацького А. Бекю, за згадками багатьох авторів, був французом за походженням, англійцем за вихованням і слов'яноруссофілом за

покликанням. Можливо останнє і зіграло важливу роль в успішному захисті дисертації українським провінційним лікарем в реакційному польському університеті Вільнюса.

На початку дисертації Ф. Волковинський вказує, що всупереч настановам попередніх авторів про єдине походження захворювань серця, він повинен підкреслити, що частота захворювань від запальних процесів велика.

Багато хворих, котрих він спостерігав ще під час навчання, переконали його в тому, що хвороби серця часто виникають у людей, які до цього були абсолютно здоровими і у яких захворювання починалось з болей в суглобах, найчастіше — після простуди. Останній клінічний нагляд в Острозькій лікарні (26 січня 1817 р.) ще більше спонукав його до того, що він вкритично вивчати літературу, глибоко аналізувати ще й клінічний прояв. Одержані дані були оброблені та представлені у вигляді докторської дисертації.

У дисертації проводиться аналіз 56 літературних видань, більшість яких написана латинською і німецькою мовами.

Це спостереження відноситься до 17-літнього юнака, котрий нічим раніше не хворів. Після простуди в нього виникла типова картина суглобного ревматизму з перехідними болями в суглобах, високою температурою та іншими відомими на той час ознаками ревматизму. Після проведеного лікування повністю зникли зміни і болі в суглобах і юнак був відпущений додому. При виписці було встановлено діагноз: «Гострий суглобний ревматизм».

Через 6 тижнів цей же хворий знову поступає з вираженою загальною слабкістю, з болями в ділянці серця і з малим нерегулярним пульсом.

Проводиться запис перебігу хвороби по днях і стан хворого, характеристика пульсу і зміни з боку серця. Стан хворого з часом покращився і його було виписано додому з діагнозом: «Гостре запалення серця — ревматичний кардит».

Привертає увагу спосіб лікування ревматичного захворювання серця дигіталісом, вплив його на ритм серцевої діяльності. Поряд з цим вказується на велику цілющу дію кровопускання шляхом венесекції і добрий наслідок від застосування різних наркотичних засобів і лікувальних сумішей типу мікстури Галлера, Скарпа та інших. Проводиться опис рекомендованого прийому ліків по днях хвороби.

У висновках дисертації вказується: по-перше, що ревматизм є частою причиною виникнення захворювання серця; по-друге, зміни пульсу є важливими діагностичними і прогностичними ознаками; по-третє, венесекцію потрібно проводити на 5-й день захворювання. Цілюща дія цього втручання посилюється одночасним призначенням протизапальних засобів. З медикаментів рекомендована наперстянка, кислий сілексир Галлера та інші.

Для нас, мешкаючих наприкінці ХХ століття, дані, наведені у цій дисертації, вже втратили своє значення. Наукова цінність цієї праці невелика, але ця дисертація є цікавим історичним документом.

Ще з часів Гіпократів серед лікарів панувало уявлення про ревматизм, як про літуче ураження багатьох суглобів. Після публікації (1836—1838 р.р.) досліджень французького вченого Буйо і вітчизняного пера-ревта Сокальського була доведена закономірність ураження серця при цьому захворюванні, а ревматизм стали називати хворобою Сокальського-Буйо.

Дисертація Ф. Волковинського свідчить про те, що за 20 років до публікації робіт Буйо і Сокальського, на основі особистих спостережень біля ліжка хворого лікар з давнього Острога зміг представити для публічного захисту докторську дисертацію про ревматичне ураження серця, що для того часу було важливою прогресивною подією.

Ця праця висунула Фому Волковинського в один ряд з тими вченими світу, які зуміли довести ревматичну природу багатьох захворювань серця, що має велике наукове і практичне значення.

Цінність цієї наукової праці збільшується ще тим, що Фома Волковинський після захисту дисертації працював терапевтом в Острозі і лікував хворих у тій лікарні, яку побудував А. І. Мельников.

Р. ШПІЗЕЛЬ,

кандидат медичних наук.

НАШОГО КВІТУ—ПО ВСЬОМУ СВІТУ.

Писанкарка Олександра Романенко

22 квітня 1910 р. в м. Острозі в козацькій родині Марка Яковича і Надії Степанівни (з дому Бучинської) Шугрявих народилася донька Олександра.

Малу Лесю з дитячих літ оточували любов рідних і українські народні звичаї. Супутниками її дитинства були українські пісні і вишивалки, казки, вірші Т. Г. Шевченка і урочисте проведення сім'єю релігійних свят. Особливо любила Лєся Великдень: святковий стіл, на якому милували зір крашанки і писанки.

Навчання розпочала в російській гімназії, а закінчувала уже польську. Потому у Львівському університеті навчалась на філологічному факультеті. Великий вплив на погляди, уподобання мала родина її тітки Ольги Борзовської, у якій жила в студентські роки.

У 1937 р. виїшла заміж за Антона Васильовича Романенка, агронома. Чоловік її був на 20 років старшим за неї, освіту одержав у Чехії. У роки громадянської війни і Української Республіки Антон Романенко служив у генеральному штабі Української армії під керівництвом С. Петлюри. З приєднанням Західної України до Польщі, жили у Львові, але за спеціальністю працювали недовго. Польській владі не подобалося минуле Антона Романенка, і він перебував під наглядом поліції. Для того, щоб взяти шлюб в Острозі, Олександрі і Антону було дозволено затриматися тут лише три дні, адже Острог був приграничною зоною. Певний час Антон Васильович сидів у львівській в'язниці. Причиною ув'язнення було те, що його погляди відрізнялись від офіційних і він не мав польського громадянства. Був судовий процес. Захищав Романенка відомий львівський адвокат Старосольський і справу виграв. Однак подружжя втратило роботу і засоби до існування. Довелося залишити Львів.

У 1939 році виїхали у Хелм, де народився син Богдан, а звідти у 1943 році до Братислави, де жив дядько Микола Бучинський. Під час окупації німці вивезли родину до Німеччини. Тут у 1946 р. в них народилася донька Анна. Звідти 1950 року виїхали до США. Сім'я оселилася в м. Мінеаполь штату Мінесота. Влаштуватись за професією не вдалося, працювали різноробочими і водночас займалися громадською діяльністю. Багато зусиль докладали, щоб об'єднати українську громаду, щоб зберегти українські звичаї.

У суботу діти відвідували «Рідну школу», де навчались на українській мові. Тож діти і онуки їх вільно володіють українською мовою, а дві внучки закінчили Український університет ім. П. Могили в Канаді.

У 1976 р. помер Антон Романенко. Олександра Марківна зібрала чудову бібліотеку і маючи здібності до малювання, вільний час присвячувала писанкарству. Вчила цьому виду українського народного мистецтва, яке своїм корінням сягає часів язичництва, дітей американців.

У світу давнину писанки служили листами. З okazji їх передавали рідним. Символіка зображень сповіщала про те, які події мали місце в родині. Яйце—втілення джерела життя—увялялось і початком Всесвіту, тому для писанки брали обов'язково сире яйце. У християн виникнення писанок пов'язане з життям Марії-Магдалини і воскресінням Ісуса Христа. Виконавці Олександром Марківною писанки діти дарували з нагоди свят учителям і не тільки українським. Майстриню запросили вести гуртки в школах, бібліотеках, при церквах. Заняття завжди проводила безкоштовно, була щасливою, що могла поширювати таке чудове мистецтво.

До писання писанок відноситься надзвичайно поважно. Сідаючи до роботи, одягала українську вишиванку, молилась, зосереджувалась. Писанки писала не тільки на Великдень, але дарувала знайомим на весілля, хрестини. Переважав волинський орнамент: квіти, гілки, граблі. Її перша велика виставка була в м. Глендора, штат Каліфорнія. Згодом родина переїхала в штат Арізону.

З 1881 року в Тусоні відбуваються Міжнародні фестивалі «Познайомся сам з собою». Олеса Романенко неодноразово була учасницею цих фестивалей.

У вересні 1992 р. виступила в Києві на I-му фестивалі писанкарства. Її виступ був надзвичайно цікавим. Відвідала наша землячка і Острого, де не була 55 років. А через рік, тобто 20 вересня 1993 року Олександрі Романенко не стало.

Своє мистецтво вона передала дочці і внучкам. У наступному році в Києві відбудеться II фестиваль писанкарства, на який запросили внучку Роксолаву. Обіцяє побувати вона і в Острозі, продемонструвати своє писанкарське мистецтво острожанам.

У травні в Острозі, у своїй рідні побувала дочка Олександрі Романенко п. Анна Сміт з наймолодшою донькою, названою на честь бабусі Олександрю. На засіданні товариства «Сладщина», на яке запросили п. Анну, вона повідала нам про свою матусю, обіцяла надіслати фотоальбоми, відеокасети її робіт для передачі в музей, поділилась враженнями від баченого на Україні. Вона тут вперше. Пані Анна чудово володіє українською мовою. З увагою і зацікавленням слухали ми розповідь про життя і діяльність української діаспори за океаном, проте, як підтримується традиції, звичаї свого народу.

Чекаємо тебе, українська писанко, з далекої Арізони у нашому рідному краї.

Ольга РУЙ,

член товариства «Сладщина».

Запорізьке козацтво і Волинь

Досліджуючи багатопланову історію нашого краю, особливо козацької доби, хотілося б привертнути увагу до такої теми як «Запорізьке козацтво і Волинь». Наші предки—краяни вписали не одну славу сторінку в героїчний літопис запорізького козацтва. Хто не знає Дмитра Вишневецького, одного із волинських князів, засновника першої на Запоріжжі Січі, великого лицаря, оспіваного у народних думках під іменем Байди. У числі перших організаторів українського козацтва були і інші вельможні князі з Волині, як Заславські, Корецькі, Ружинські, Сангушки. З древнього Острога прослалась дорога у безсмертя в пам'яті народу Северина Наливайка, керівника одного із перших і найбільшого козацько-селянського повстання проти польської шляхти кінця XVI ст., видатного козацького полководця, гетьмана реєстрового козацтва Петра Конашевича Сагайдачного.

Упродовж всього періоду козаччини, а це тривало мало не три століття, волелюбні сини синьоокої Волині поповнювали козацькі шерехи, вливали у Запорізьке військо свіжі сили. Та, коли до вельможних зверхників тогочасного поспільства історія більш шедра, залишивши для нас чимало різних документів і свідчень про їх діяння, то імена простих козеньких сіромах розтанули в імлі часу. І яким же безцінним скарбом стає будь-яка письмова згадка про людей простих, тих, хто працею і потом, кров'ю і подвигом творив національну історію, здобував славу для прийдешніх поколінь.

Одним із таких безцінних документів є перший реєстр козацького полку 1581 року, що зберігається в архіві давніх актів Варшави «Скарбі короннім». На позовклих аркушах паперу, яким уже більше чотирьох століть, латинськими літерами записано, а точніше, протранскрибовано імена, прізвища і міста 532-х реєстрових козаків і старшин-шляхтичів, яким 30 березня 1581 року видано платню за участь у Лівонській війні. Цей список і є найдавнішим реєстром козацького війська. Він чомусь обійдений радянською історіографією, може тому, що цей козацький полк був на службі польського короля і воював проти Москви? Українською мовою реєстр оприлюднений вперше істориком Ярославом Дзиркою на сторінках «Літературної України» від 13 червня 1991 року.

Аналіз географічних назв, імен, частково прізвищ дає підставу вважати, що у названому реєстрі записано близько 400 українців, виходців з різних земель України. За источними даними понад 50 козаків-українців цього полку родом з Волині. Та ж вони, оті козацькі волинські лицарі? Найбільший гурт становили козаки з Дубна—їх у різних куренях налічується 11 чоловік. Троє з них—Федір, Семен, Мисько Пригода—були вазом у 21-му курені. По 7 козаків числиться з Острога і Крем'яця. Виходці з Острога записані по одному в різних куренях. Ось їх імена: Антон, Пасько, Тишко, Занько, Антін, Давидко з Острога і Ситько Острожанин.

Ймовірно, що Гаврило з Корчина, Васько з Корча, Вакула Корченин і Охрім Корченин походять з міста Корня. Проти Матвія і Уласа Мухи писар записав—з Рівного. Сьогоднішню Рівненщину представляють і козаки Семен з Тучина, Онуас з Варкович, Дзешко з Озерян, Марко з Дорогобужа, Павло Дубровський і Остап із Дубровної, Іван Дерманський, Степан з Межиріччя. Були в реєстрі Яцько з Плоської і Лучко з Милатина. Тільки з яких—невідомо, бо такі села є не лише на Острожчині чи інших районах Рівненщини, але й в інших регіонах України.

Представлена у реєстрі Волинь іменами багатьох інших козаків. Писар, що вів реєстр, записав: Мисько і Фелько з Луцька, Филип Волинець, Лукан і Ясько Клясень з Волині. А ще: Онуас з Козлея, Матвій з Володимира.

Козацький реєстр 1581 року—не лише цінна історична пам'ятка, що проливає світло на славне минуле нашого краю, а й яскраве свідчення того, що Волинь, Острожчина були нерозривно зв'язані з Запорозьким козацтвом, в усьому зазнавали благотворного впливу козацької вольності.

Іван ТКАЧ.

Волинські краєвиди польського художника

1935 року у Варшаві відбулася виставка, організована колишніми вихованцями Кременецького ліцею та працівниками Бібліотеки Народової. Загальна кількість експонатів була досить значна—930 одиниць. Це відомо з каталогу «Виставки Волинської», який був виданий цього ж року у Варшаві. Частина IV цього каталогу подає перелік експонатів образотворчого мистецтва художників минулого. Це грав'юри, акварельні малюнки, малюнки олівцем, картини, виконані олійними фарбами, та інші.

Від номера 742 до 857 подано перелік експонатів-портретів визначних людей Волині, які публікувались у польських періодичних виданнях. Чимало було портретів з приватних збірок та бібліотечних колекцій, які ніде не публікувались. Всього на виставці експонувалось 115 портретів.

Другий розділ четвертої частини вказаного каталогу носив назву «Відокі», тобто «Види». Нумерація йшла від 858 до 930 номера—це 72 види місцевостей Волині. Чимала кількість цих малюнків та грав'юр теж була опублікована в прекрасних польських періодичних виданнях, зокрема «Клоси» («Колоски»), «Тижоднік ілюстровани» (Тижневик ілюстрований).

Експонатом № 859 на «Волинській виставці» був і знаменитий у всіх відношеннях, унікальний «Альбом видів губерній Гродненської, Віленської, Мінської, Ковенської, Волинської, Подольської та Київської», мальованих з натури польським художником Наполеоном Ордою в 1875—1877 роках. Виданий в літографії Максиміліана Фаянса у Варшаві.

В альбомі знаходимо 24 чудово виконаних види різних куточків Волині. Ось вони:

Заслав. Оборонний замок над Горинню.

На малюнку зображено палац (два поверхи), справа палацу через двір їде парокінний екіпаж (бричка), на подвір'ї на першому плані зліва бачимо фігурки чоловіка та жінки похилого віку, справа теж дві фігурки—чоловіча та жіноча молодого віку, про щось розмовляють, справа внизу малюнка фігура вершника.

Острого. Руїни оборонного замку.

Тут бачимо зрештою головні будівлі Замкової гори, зліва Кругла башта, в центрі руїни Богоявленського Собору, справа громадя самого Замку. Далі праворуч від будівлі Замку церква і ще правіше від церкви руїни Луцької башти. В лівій частині малюнка теж зображено церкву. На передньому плані група будиночків.

Губків. Руїни замку оборонного над річкою Случ.

Славута. Палац князів Сангушків.

Палац знищений у листопаді 1917 року мародерами військової частини, дислокованої в Славуті. Тоді ж був по-звірячому вбитий власник палацу князь Роман Володимирович Сангушко у віці 82 роки. Два будинки які зображені справа та зліва від палацу на малюнку Н. Орди, збереглися до наших днів.

Корець. Руїни замку.

На малюнку бачимо два пагорби, які розтинає глибокий яр з річкою посередині. На вищому пагорбі зображено руїни замку (справа), а на меншому зліва—церкву і будиночок біля неї.

Плоске. Палац князів Четвертинських.

Розташований серед мальовничих пагорбів. Будівля палацу одноповерхова, справа від палацу двоповерховий будиночок (менший), зліва — теж двоповерховий (більший), з'єднаний з палацом одноповерховим будиночком. Зліва від палацу бачимо невеличкий водяний млинок.

Клевань. Старий оборонний замок.

На березі ставу зображені руїни замкової башти. Зліва від башти великий будинок на два поверхи. На передньому плані містоць і зліва, можливо, водяний млин.

Тайкури. Руїни замку.

У лівій частині малюнка бачимо костел, оточений огорожею з цегли чи каменю. Нижче перед ним чотири будиночки. У центрі на узгір'ї—руїни замку, а нижче руїн теж два будиночки. Справа від них дорога, веде під гору. По ній вибирається візок. У центрі малюнка на передньому плані двоє перехожих похилого віку, можливо дрібні шляхтичі, ведуть якусь цікаву розмову.

Рівне. Замок князів Любомірських.

Новомалин. Садиба Оскара Сосновського, славетного скульптора. План, справа від нього капличка, збудована в готичному стилі.

Межиріч Корецький. Палац графів Стецьких.

Антоніни. Палац графів Потоцьких.

Розкішна резиденція графа Йосипа Потоцького, сина княгині Марії Романівни Сангушко зі Славути.

Острог. Руїни костелу та монастиря отців єзуїтів.

Городище. Заславський повіт. Костел кармелітів.

Вишневець, над Горинню, Замок оборонний.

Звягель (Новоград-Волинський), Загальний вигляд.

Домбровиця над Горинню. Костел П'ярів.

Дубно над річкою Іква. Замок оборонний.

Почаєв. Монастир Василян.

Житомир, над річкою Тетерів. Катедра.

Луцьк, над річкою Стир. Замок оборонний.

Олексинець. Замок оборонний.

Ридомль. Руїни замку оборонного.

Крем'янець. Вид на костел і замок оборонний.

Дивись на ці малюнки, і серце стискається від болю і суму. Адже більшість із цих історичних пам'яток, створених руками наших предків, або зникла зовсім з лиця землі, або перетворилась в руїни, внаслідок воєн, соціальних конфліктів. І лише завдяки художнику ми можемо здійснити уявну подорож в минуле нашого краю, зримо побачити його.

А це теж багато важить.

м. Львів.

Володимир ТАТАРКІН,

краєзнавець-бібліограф, уродженець Кривина.

Про церкву св. Михайла в с. Межирічі

У 1603 році князь Василь-Костянтин Острозький розділив між своїми синами Олександром і Янушем майже половину своїх маєтностей. Серед маєтків, які дістались кн. Янушу, був Межиріч, що знаходився біля м. Острога, і мав статус міста.

Після смерті кн. Василя-Костянтина (1608 р.) Януш, будучи на той час ревним католиком, у 1612 році до краю спровадив єзуїтів, а ще раніше віддав старовинну Межиріцьку православну церкву Святої Трійці католицькому монашеському ордену францісканів. Останні добудовують впритул до церкви два житлові корпуси та інші споруди і на цій базі організують католицький монастир. Внаслідок свавілля, допущеного кн. Янушем, православна громада Межиріча, лишившись без храму, побудувала собі нову дерев'яну церкву на честь архистратига Михайла. Не так давно, вже у наші дні, побутувала думка, що ця церква згоріла в час Визвольної війни 1648—1654 р.р., але це неправда, бо цю церкву спіткала зовсім інша доля.

Після польського січневого повстання 1863 року російський уряд вжив репресивних заходів щодо поляків. Зокрема, 1868 року був ліквідований францісканський монастир в Межирічі. Усі споруди кляштора (монас-

тиря) були знову повернуті православної громаді і переобладнані в церкву Святої Трійці. Після того Михайлівська церква стала зайвою. Яка ж доля спіткала її?

З розповіді старожила с. Межирічя Петра Турчинського, який у свою чергу позивався на спогади свого батька, стало відомо, що споруда Михайлівської церкви була у 70-х роках XIX ст. повністю розібрана і продана. Престол, іконостас з царськими вратами, ікони та інші речі були перенесені в храм Св. Трійці. Там же, в правому переділлі був обладнаний вітвар в честь аристратига Михайла і встановлений унікальний іконостас з Михайлівської церкви, який стоїть там і до нині. Ікони Богородиці, Христа Спасителя й аристратига Михайла обложені сріблом.

Місце, де стояла Михайлівська церква, довгий час оберігалось і вшановувалось. Років сорок тому назад ще чітко проглядались обриси контурів церкви. Вся територія колишнього цвинтаря була засіяна травою і засаджена вишневим садочком. На місці престолу вимурували цегляну стіну в вигляді куба, зверху якого був встановлений кам'яний хрест, а на лицевій стороні стіни був надпис, який гласив, що на тому місці стояла церква, побудована на честь аристратига Михайла. Вся стіна довкола була охайно огорожена штахетником.

В пору т. з. «хрущовської відлиги», коли по-варварськи нищились храми, культові фігури, хрести та інші релігійні пам'ятники, було знищене й конічене і це святе місце. Розбили хрест, знищили огорожу. Сліди вандалізму були жахливі. На сьогодні залишився тільки занедбаний чотирикутник стіни на місці престолу.

На жаль, відсутні документи, які містили б в собі опис Михайлівської церкви, а це утруднює щось більше і конкретніше сказати на цю тему. А варто було б!

с. Межиріч.

Ф. АНТОНЮК,

лікар.

Випалювання деревного вугілля в Дорогощі

Деревне вугілля з давніх давен служило для виплавки металу, для ливарної справи, при ковальських роботах і навіть для самоварів, щоб приготувати чай.

Для випалу вугілля вищої якості використовували головним чином деревину твердих порід — дуба, граба. На випал ішла також сосна, бе-

реза й інші породи дерев. Найгіршої якості вугілля давали вільхові дрова, тому їх використовували у крайньому випадку, коли не було інших порід, а в вугіллі була гостра потреба.

Заготовлені дрова різної довжини і товщини, або дубові пеньки, яких було після вирубок лісу вдосталь, складали стійком (конусом) у викопаній в землі круглій ямі глибиною до 30 сантиметрів, або на поверхні ґрунту. Дрова ставили торцями, виводячи із них конус. У середній конуса залишали камеру і вхід до неї для розпалювання в ній вогню. Коли конус із дров був викладений, його обкладали прямокутними кусками дерну, а зимою гноєм, перемішаним з піском. Залишали тільки отвір, до центру конуса, в якому розпалювали вогонь. Переконавшись, що дрова загорілись, затуляли його кусками дерева і закладали дерном. Дим виходив у шліни.

Конус дров, обкладений дерном або гноєм для випалу вугілля, називався в Дорогощі робіта. Коли в роботі проходив процес горіння, цілодобово слідували, щоб полум'я між дерном не пробивалося назовні і не прогорів дерн. Коли це траплялося, то по стиках били дерев'яною довбнею, щоб їх утрамбувати.

Процес випалу тягнувся протягом декількох діб. Це залежало від кількості дров. В основному закладали роботи на 2—5 кубометрів; але були часи, коли в роботах горіло по 15—20 кубометрів дров або пеньків. Процес куріння тоді міг тягнутися більше тижня.

Коли з роботи переставав куритись дим, чекали, коли вугілля перестане жевріти і охолоне, знімали дерн і вибирали вугілля. Потім граблями розгрібали пісок і збирали дрібні шматки.

Деяку кількість деревного вугілля ковалі з Дорогощі купували у жителів села Сільця, але більше випалювали його самі. Роботи розташовували на пустирях, на своїй землі біля луку, де був під рукою дерн. Місцеві ковалі ніколи не випалювали вугілля у лісі.

Дорогощанські ковалі випалом вугілля займались до Великої Вітчизняної війни. Після війни у навколишніх лісах були побудовані смолокурні біля шляху з Острога на Стороничі, біля села Білотин і на Шляховій під Славutoю. Звідти соснове вугілля надходило в Дорогощу та інші села, у колгоспні кузні.

Випалене деревне вугілля ковалі зберігали в дерев'яних скринях або ящиках під навісами віддалік від осель. Це робилося для того, щоб запобігти виникненню пожеж.

Великим поставщиком деревного вугілля в село Дорогощу і околиці в усі часи були жителі маленького лісового села Сільце, де майже в кожній хаті жив вугляр. Орної землі в села було мало, і тому вуглярний промисел був основним засобом існування його мешканців.

Олександр РОМАНЧУК,

працівник Острозького історико-культурного заповідника.

Краєзнавчий календар

* 730 років тому помер Данило Галицький—князь Галицько-Волинської землі, найзначніша постать в історії Галицько-Волинської держави, удостоєний 1254 року від Папи Римського королівського титулу.

* 400 років тому розгорілось полум'я козацько-селянського повстання проти польської шляхти під проводом Северина Наливайка, сотника надвірної корогви у замку князів Острозьких.

* 360 років від дня смерті Лаврентія Зизанія (Тустановського)—українського педагога, церковного діяча, перекладача. Тривалий час жив і працював у м. Корці, де й похований у 1634 році.

* 190 років тому народився Михайло Максимович—видатний український вчений—природознавець, філософ, історик, етнограф, перший ректор Київського університету. Неодноразово перебував в Острозі, автор «Листів про князів Острозьких», що містять цінний матеріал з історії Острога і роду князів Острозьких.

* 130 років від дня народження Івана Сидоровича Іжакевича—визначного українського живописця, котрий прожив довге (98 років) і творче життя. У 1912—1913 рр. займався розписом Георгіївської церкви у с. Пляшева на місці Берестецької битви.

* 90 років від дня народження Миколи Островського, уродженця с. Вилі на Острожчині, юного учасника громадянської війни, письменника, людини трагічної долі. Головний герой книги «Як гартувалася сталь» Павка Корчагін став кумиром пролетарської молоді колишнього Радянського Союзу, багатьох країн світу середини нашого століття.

* 90-річчя з дня народження Павла Жолтовського—випускника Острозької гімназії, визначного українського мистецтвознавця, доктора наук, лауреата Державних премій.

* 60 років виповнилось Г. С. Дем'янчуку—журналісту, краєзнавцю, автору серії історико-природничих краєзнавчих книжок. Родом із села Карпівки Ізяславського району на Хмельниччині, доцент Рівненського інституту культури.

* 60 років з дня загибелі у Луцькій в'язниці Сергія Євчука—поета, борця за волю українського народу. Народився у с. Федорівка Гошанського району на Рівненщині.

* 50 років тому загинув Леонід Ступницький (Гончаренко)—генерал-хорунжий, нач. штабу УПА-Північ. З 1922 року тривалий час проживав в Острозі, працював інженером на цукроварнях Рівненщини.

* 30 років минуло як помер Й. В. Новицький—краєзнавець, історик, археолог, багатолітній директор Острозького краєзнавчого музею.

Перший ректор Сстрозької академії

У жовтні виповнилося 400 років від дня смерті Г. Д. Смотрицького, українського письменника, педагога, культурно-освітнього діяча.

Герасим Данилович Смотрицький народився у першій половині XVI століття в селі Смотрич на Хмельниччині. Прізвище вчений одержав від назви місця свого народження.

Герасим був шляхтич з Поділля. Він обіймав скромну посаду писаря при Кам'янець-Подільському старостві. Вже тоді був «улюбленим у науках грецьких, латинських і в мові слов'янській». Певне, мав високу освіту, бо року 1576-го Київський воєвода і культурний діяч князь Костянтин Острозький призначив його ректором новоствореної Острозької школи-академії. Так вийшов на історичну орбіту видатний український письменник і педагог. Для свого часу Герасим Смотрицький був видатним письменником, але праці його збереглися тільки деякі. Це був важливий діяч на ниві освіти українського народу. Йому разом з Іваном Федоровим було довірено видання першої повної «Біблії» церковно-слов'янською мовою, відомої під назвою Острозької.

Герасим Смотрицький доклав багато праці при виданні цієї «Біблії» 1581-го року і написав до неї дуже широку передмову. До видання біблійних текстів включено актуальні на той час матеріали, серед них вірші самого Герасима Смотрицького на герб князя Костянтина Острозького. У них автор закликає князя бути вірним батьківським традиціям, православію. Острозька «Біблія» була видатним внеском у боротьбу проти католицької експансії.

У 1587 році в Острозі вийшла дуже важлива його праця «Ключ царства небесного», котра принесла йому найбільшу і невмирущу славу. На її сторінках він рішуче виступив проти національної зради української шляхти, відступників од батьківської віри.

«Ключ царства небесного» ще й сьогодні є зразком полемічного слова.

Герасим Данилович Смотрицький ще за життя здобув визнання як письменник-полеміст, патріот, непримиренний борець за інтереси свого народу.

Мирон КУШНІР,

кандидат медичних наук.

Селу Оженину—500 років

Не часто села святкують ювілеї. Можливо з цієї причини, що селянам у щоденних дурботах про хліб насущний не вистачає часу на різні там помелюкості. Але, як кажуть, не хлібом єдиним живе людина. Ось пощодавно село Оженин відсвяткувало своє 500-річчя.

Примхлива історія інколи розпоряджається так, що важко почути відолосек минушнини; не завжди можна знайти документи, які б крізь століття принесли якусь інформацію для нащадків. Вперше село Оженин згадується в документах першої половини XVI століття, князь А. Заславський відписав князеві К. І. Острозькому частину своїх маєтків в Оженні і у Верхові «з людьми і полями і сіножатями, з лісами і борами, і дібровами, і озерами, і данинами грошовими і медовими, і куничними, і з собровими гонами і з ловами звірними і пташними, і з млинами, і з ставами, і з усіма ложитками». На той час село Оженин було порівняло невеликим — в ньому налічувалось понад 300 жителів. Історія довелася до нас відомості і про те, що неспокійно жилося селянам у селі, бо воно переходило від одного власника до іншого, часто траплялись збройні сутички.

Коли для рідного краю загрожувала небезпека, жителі села Оженина ставали на його захист. Під час визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1648—1654 рр.) оженинці активно вступали у повстанські загони. Чимало жителів села полягло у першій і другій світових війнах. Рідні, близькі, знайомі бережуть в пам'яті імена тих, хто зі зброєю в руках боронив рідну Україну.

Є дві версії щодо походження назви села. Старожили розповідають, що село назване Оженином тому, що першими засновниками села були козаки і вони всі оженились. А інші кажуть, що на території, де розмістилось село, росло багато ожин.

Сьогодні село Оженин є другим населеним пунктом після міста Острога за кількістю населення. На території сільради побудовано три заводи, різні підприємства та установи, що полегшує вирішення проблем працевлаштування. На всіх рівнях чимало хороших слів можна почути про хліборобів місцевого колективного сільськогосподарського підприємства «Зірка». Вони збирають найвищі врожаї зернових. За підсумками цьогорічних живих господарство «Зірка» посіло третє місце в області.

Жителям Оженина надовго запам'ятаються святкові урочистості з нагоди 500-річчя села. Програма святкування була підготовлена головою виконкому Оженинської Ради Л. В. Коваленко, заступником голови виконавчу директором Оженинської середньої школи М. К. Чубай. На урочистостях звучали палкі вітання односельців, старожили ділились своїми спогадами про минувшину. Настоятель Свято-Михайлівського храму села Оженина отець Анатолій освятив фігуру, яка збудована на честь славного ювілею, відправив панахиду по убієнних.

Минє ще сотня літ, і вдячні нащадки на святкуванні 600-річчя села добрим словом згадають тих, хто передав їм естафету Добра, Миру, Злагоди і Любові.

м. Острог
Олександр ШУСТЕРУК,
журналіст.

Гортаю чи сторінки минулого

Яка це насолода увільніхвилини гортати і читати давні книги, журнали чи інші друковані видання. Скільки поживи дають вони розуму і душі, для роздумів і уяви. Особливо, коли натрапляєш на золоті розсипи відомостей про минуле рідного краю. Багато можна дізнатись зокрема про духовне життя в минулому із «Волинських Єпархіальних відомостей», які виходили за царату російською мовою.

Ось повідомлення про монастирі, пов'язані з родом князів Острозьких. Не багато хто знає, що село Дорогобуж колишнього Острозького повіту, а нині Гошанського району, за часів Київської Русі було центром удільного князівства. У XVI ст. тут діяв Пречисто-Богородицький монастир. Із духовного заповіту Брацлавського кастеляна Василя Загоровського дізнаємось, що цьому монастирю він заповідав п'ять коп грошей. 27 грудня 1582 р. князь В.-К. Острозький зафундував для монастиря села Дроздів, Ільїно і Монастирці. 1593 р. архіандрит Дорогобузького монастиря Феофан Бабицький від імені фундатора кн. Острозького подав скаргу на власника містечка Дорогобужа Лозинського за те, що той забрав від монастиря всі доходи: з мита, варіння меду, пива та інших засобів до життя монастиря. А також напав на вище названі села, що належали до монастиря, пограбував тамтешніх селян. Наступник Феофана архіандрит Тимофій був присутній на Берестейському соборі 1596 року.

Єпископ Володимирський Феодосій закрав монастир, а фундації його віддав у володіння Жидичинського монастиря, Але кн. Острозький повернув фундації назад.

У 1644 р. Дорогобузький монастир був уже уніатський. Митрополит Петро Могила вказує на його занепад. У XIX ст. греко-католицька консисторія з власної ініціативи передала монастир у православне підпорядкування, і 1834 року він був перетворений у православну приходську церкву.

У 1620 році Анною-Алоїзою Ходкевич, останньою представницею роду князів Острозьких в м. Острозі був заснований Преображенський монастир для єзуїтів. Коли Правобережна

Україна була приєднана до Російської імперії, указом Святійшого Синоду від 24 травня 1795 р. монастир було реорганізовано у православний. Він став місцем проживання Мінського вікарія, Житомирського єпископа, а з 1797 р. в ньому діяла і Острозька православна семінарія. Кілька разів протягом 1799—1821 рр. монастир значно потерпів від пожеж. Через це був закритий, а семінарія переведена спочатку в Аннополь, а згодом—в м. Крем'янець.

Цікаві дані містять «Відомості» про ще один монастир— Михайлівський у містечку Степань колишнього Рівненського повіту. Відомий він з другої половини XVI ст. В.-К. Острозький і його потомки робили для монастиря численні фундації: десятину всього хліба, село Мидско в 1559 р., землю Любінків у 1603 р., село Білі Береги у 1621 р. Архімандрит цього монастиря теж 1596 р. був на Берестейському соборі, на якому, як відомо, кн. Острозький сповна використав свій авторитет і вплив, аби якнайменше православних ієрархів підтримали церковну унію.

З 1599 року протягом трьох літ з волі кн. Острозького в цьому монастирі перебував митрополит Лука. З різних джерел відомо, що ще в 1606 і 1610 роках тут бував православний єпископ, що свідчить про належність монастиря до православної віри.

Із цих скуких повідомлень виразно постає складний перебіг подій в історії релігії нашого краю.

Георгій СЛАДКОВСЬКИЙ.

м. Острог.